

Mats Hellspong, Karin Lindvall, Nicole Pergament, Angela Rundquist: *Herrgårdsromantik och statarelände. En studie av ideologi, kulturarv och historieanvändning*. Carlssons, Stockholm 2004, 350 s., ill. ISBN 91-7203-629-X.

Herrgårdsromantiken har uppenbarligen varit mer lockande än statareländet för deltagarna i det forskningsprojekt vid etnologiska institutionen i Stockholm som ligger bakom volymen *Herrgårdsromantik och statarelände. En studie av ideologi, kulturarv och historieanvändning*. Såväl inledningen som sex av bokens åtta kapitel behandlar de svenska herrgårdarna och redan en hastig blick på alla de historiska och kulturella aspekter som kan läggas på herrgårdslivet visar att intresset för denna miljö är väl motiverat: Karin Lindvall skriver om deras symboliska framtoning och om herrgårdarna som turistmål. Angela Rundqvist har valt mer litterära utgångspunkter i sina två kapitel om hur herrgårdslivet framställs i memoarer och skönlitteratur, men bidrar också med ett avsnitt om den traditionella herrgårdsjakten. Mats Hellspong skriver om filmer som tilldrar sig i herrgårdsmiljö, men det är också han som står för de två kapitlen om det enklare folket: ett om den kanske mest spridda bilden av statarna, som grundar sig på Ivar Lo-Johanssons författarskap, och ett om retoriken kring lantarbetarstrejker. Och som en knorr på slutet kommer Nicole Pergaments avsnitt om nutida "herrgårdsmäniskors" syn på sig själva, sitt gods och sina ägor.

De flesta kapitel avslutas med en summering och åtföljs av långa litteraturlistor som vittnar om engagemang och hårt arbete inom projektets ramar. Fyra av bidragen är försedda med noter som samlats sist i boken. Alla som sysslat med projekt och antologier vet hur svårt det är att upprätthålla balansen mellan forskarnas individuella frihet och en lämplig grad av enhetlighet och samordning. När det gäller bildmaterialet har denna volym provat en väg som är mindre vanlig. Förutom de svart-vita bilder som är infogade i texten finns det en mängd frimärksstora bilder i marginalerna, försedda med hänvisningar till större bilder i ett färgark som markerar övergången från herrgårdsmiljön till statarnas gråare tillvaro. Det fungerar huvudsakligen väl även om en del bilder är alltför små och vissa uppslag blir lite oroliga för ögat. Det är i alla händelser uppenbart att denna skrift huvudsakligen riktar sig till forskarsamhället, tillåter sig akademiskt språk och inte har några anspråk på att konkurrera med praktverken.

Syftet beskrivs i inledningen som att presentera "några av de kontexter och praktiker i vilka herrgårdsbilder konstruerats och använts" (s. 13).

Volymen ger en samlad och tämligen enhetlig bild av herrgårdskulturens utveckling. Bilden av det ideala herrgårdslivet tycks ha förblivit tämligen intakt genom hela nittonhundratalet, trots att ytterst få gods efter andra världskriget hade tillgång till några större mängder tjänstefolk. De herrgårdsvistelser, med eller utan jakt, som nu erbjuds penningstarka tyska och amerikanska gäster måste ombesörjas av tillfälligt inhyrd hjälp i samarbete med godsägarparet själva. Helst bör man skapa en upplevelse som efterliknar de gamla umgängesformerna när alla "grannar" samlades – inte de som bodde nära, utan de som fanns på liknande gods och gårdar, även om de låg många mil bort – och då alla var mer eller mindre släkt med varandra kors och tvärs genom generationerna. I det tidiga nittonhundratalets mindre rörliga samhälle gällde dessa nära relationer även tjänstefolket. Kammarjungfrun gifte sig med granngodsets kusk, båda avancerade kanske med tiden och fick sina barn spridda över herrgårdarna runtomkring.

Södermanland och Skåne är de landskap där slott och herresäten är mest frekventa och livet på de skånska slotten uppfattas som mer magnifikt än i resten av Sverige. Inifrån kan de dock uppfattas mer som karga och gammalsvenskt stränga. Åke Leijonhufvud försöker fånga hur absurt det kan kännas för en liten pojke att sitta i en vacker slottsmatsal och med silversked äta filmjölk med pepparkaksbräck ur blåvita sjuttonhundratalstallrikar. Memoarskribenterna talar ofta om enkel eller till och med torftig livsföring till vardags i kontrast till festernas överdåd.

Dessa personliga inblickar till trots är det ändå tankeväckande att föga i en så innehållsrik skrift om herrgårdsmiljöer trots allt är genuint nytt eller överraskande. Åtminstone schablonbilderna av herrgårdslivet är fortfarande tämligen välkända. Kanske hämtar vi våra föreställningar från alla gamla svenska filmer – från "Blixt och dunder" till "Sommarnattens leende" – eller från litteraturen: Selma Lagerlöf, Sigfrid Siwertz, Birgit Sparre, Margit Söderholm eller böckerna om Kulla-Gulla. Traven av memoarlitteratur blir också allt högre.

Men alltid hittar man som läsare något att förundra sig över, till exempel en episod då det verkligen gällt att skaffa sig "en fjäder i hatten" – nämligen då den unge adelsmannen för första gången fick delta i jakt på fjäderfä och då förväntades nedlägga åtminstone en fasan eller raphöna för att sålunda erövra den åtrådda

fjärdern. Emellertid slutade det med att han bommade och vid hemkomsten tårögd gömde sig i en mörk garderob. Troligen insåg han med tiden att det fanns andra sätt att bli vuxen och visa sin manlighet. Här finns också den miljö där man verkligen ägnar sig åt ”klappjakt”. Före kriget kunde tydligen skolungdomen få ledigt för att ”ta sig till greven och klappa” när jaktrevet skulle samlas. Även om sådant inte längre är möjligt upprätthålls uppenbarligen en mängd seder och bruk, inte minst i samband med höstjakterna.

Traditionsmedvetenheten är stor i detta nätverk av slott, herrgårdar, gods, gårdar eller ”ställen”, med ett nästan osynligt centrum skapat av adelns bindningar till kungafamiljen. Länge är det hovet i Stockholm som sätter in landsortens slott och herresäten i ett större nationellt sammanhang. Signerade porträtt och gåvor vittnar diskret om mer eller mindre personliga relationer. Memoarskribenter kan berätta att de har gått i skola med kungabarnen, men också att de glatt och obesvärat lekt med kuskens och husans barn, deltagit i slåttern, stortvätten eller vårstädningen. Det blir en ömtålig balansgång om man vill försöka infoga de patriarkala och ålderdomliga mönstren i ett mer modernt och demokratiskt samhälle.

Elisabeth Mansén, Lund

Kok-konsten som vetenskap och konst. Ch. Em. Hagdahl. Faksimilupplaga av 2:a u. 1891, utgiven av Hagdahlsakademien. [Förord av Björn Eriksson, författarbiografi av Gunnar Lindqvist och matlagingsintroduktion av Lars ”Pluto” Johannison.] Carlssons bokförlag, Stockholm 2004. xxiii, (9), 1 006 s., ill. ISBN 91-7203-618-4.

Återutgivningen av Charles Emils Hagdahls omarbetade andra upplaga av *Kokkonsten* från 1891 är en händelse. Sedan första utgåvan 1879 så kan man nog räkna in ytterligare sju omarbetningar, utdrag och faksimiler av kokboken under dess 125-åriga existens. *Kokkonsten* är ett Magnum Opus – drygt 3 000 recept från 1800-talets andra halva noggrant presenterade på över tusen sidor, och det endast med hjälp av en slösande smakrik prosa och en idag bortglömd illustrationsteknik: måltidsgravuren. Nu har den ganska nygrundade Hagdahlsakademien i Linköping som en av sina första måltidskulturhistoriska insatser initierat en nyutgivning i faksimil av kokboken.

I förordet lyfter Hagdahlsakademiens preses landshövding Björn Eriksson fram Hagdahls insatser som agrarutvecklare och försök kring en genomtänkt näringslära. Akademien vill särskilt lyfta fram kokbokens litterära kvaliteter och erbjuda ”många [läsare] möjlighet att ta del av Hagdahls spirituella texter” (s. vii). Kokboken innehåller förutom de tusen sidorna recept en översiktlig författarbiografi, där Hagdahls liv och gärning ges en kronologisk belysning samt en matlagingsintroduktion till kokboken. För den biografiskt intresserade rekommenderas Gösta Adelswärds mer noggranna levnadsteckning av Hagdahl (1971). Ett av de märkligare ögonblicken är hur Hagdahl ställs inför beslutet att skriva en kokbok, ett värv som inte verkar ha varit helt genomtänkt utan mer konsekvensen av en förlupen gliring under en middag. Han ska i ett manchauvinistiskt beklagande, riktat till sin middagsvärdinna Hanna Abelin då hon inte kunde finna ett eftersökt puddingrecept, ha anmärkt på att ”fruntimmer kan aldrig hålla ordning på sina recept”, med ett tillägg att hur skulle de se ut om ”vi karlar förvarade våra värdepapper på samma lättsinniga vis” (Adelswärd 1971:58). Denna anmärkning renderade i att värdinnan, men också hennes väninnor, började skicka sina recept till Hagdahl för systematisering och till slut ska tusentals recept ha skickats till honom. Hagdahl drevs i sitt klassificeringsarbete av en inspiration från samtidens stora franska gastronomiska verk och många av de recept han lyfter fram kan också härledas till den franske mästerkocken Jules Gouffés stora kokbok från 1867 och Alexander Dumas d.ä.:s ofullbordade *Le grand dictionnaire de cuisine*, postumt utgiven och färdigställd av Anatole France 1875. Hagdahls systematiseringsarbete stannade inte enbart vid ett ordnande, utan många av de stockholmska borgarkvinnornas recept provades i eget kök i ett arbete som pågick under slutet av 1870-talet till 1879 då kokboken gavs ut.

Som kulturforskare undrar man vad det är för samspelande mekanismer som gör att boken återigen lyfts fram och vad den får för mening i 2000-talet. Hagdahlsakademiens verksamhetsmål (s. xxii) ger indikationer om att Hagdahl hamnat i ett samtida politiskt sammanhang då akademien har utsett sitt eget uppdrag till att bland annat vara att ”sprida goda matvanor med betoning på mat och hälsa”, men också ”att verka för att kunskapen att i hemmet laga mat bibehålls”. Vår tids hedonistiska och konstnärliga relation till mat och måltid är också viktig, då akademien vill ”verka för måltidens estetiska utformning”.